

ՀՏԴԳԼՅ(2)

Աշխարհագրություն

Վահագն ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ԵՊՀ սոցիալ-տնտեսական աշխարհագրության ամբիոնի վարիչ,
Մարինե ՄԿԼՏՅԱՆ
Երկրագիտության ամբիոնի ասիստենտ

**ՀՐԱԶԴԱՆ ԳԵՏԻ ԱՎԱԶԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋԱՅԻՆ -
ՌԵԿՐԵԱՅԻՈՆ ՆԵՐՈՒԺԻ
ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԿՈՏԱՅՔԻ
ՄԱՐԶՈՒՄ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ՀԱՄԱՐ**

Հրազդան գետը, հոսելով ՀՀ կենտրոնական և ամենալայնացված տարածքով, ունի կենսական նշանակություն ՀՀ տնտեսության համար: Նրա աջափնյա հատվածը բնորոշվում է համեմատաբար մեղմ կլիմայով, բավականին անտառապատ ու առանձին հատվածներում աչքի է ընկնում հանքային աղբյուրների ելքերով, որոնք հիմք են տալիս ուսումնասիրելու նրա զբոսաշրջային-ռեկրեացիոն ներուժի հնարավորությունները: Ուսումնասիրության արդյունքում պարզվեց, որ Հրազդան գետի ավազանը հյուսիսային կեսում զարգացել է և հնարավորություն կա զարգացնելու զբոսաշրջության տարբեր տեսակներ՝ ռեկրեացիա, ճանաչողական, սպորտային, գործարար, էքստրեմալ, ուխտագնացություն, ագրո և էկոտուրիզմ:

Բանալի բառեր՝ ռեկրեացիա, ագրոտուրիզմ, ժամանցային տուրիզմ, մանկական տուրիզմ, ռեկրեացիոն հնարավորություններ

В.Григорян, М.Мкртчян

**ВОЗМОЖНОСТИ ТУРИСТИЧЕСКО-РЕКРЕАЦИОННОГО
ПОТЕНЦИАЛА РЕКИ РАЗДАН ДЛЯ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В
КОТАЙКСКОМ МАРЗЕ**

Река Раздан, протекая по центральной и самой освоенной территории РА, имеет жизненное значение для хозяйства. Ее правобережная часть характеризуется сравнительно лесистым и отдельными местами отличается минеральными родниками, которые дают основу для изучения возможностей туристско-рекреационного потенциала. В результате изучения выяснилось, что в северной части бассейна реки Раздан развито и есть возможности развития различных видов туризма: рекреации, познавательного, спортивного, делового, экстремального, политического, агротуризма.

Ключевые слова рекреация, агротуризм, детский туризм, развлекательный туризм, рекреационные возможности

V.Grigoryan, M.Mkrtchyan

**THE TOURISM –RECREATIONAL POTENTIAL
OPPORTUNITIE OF THE HRAZDAN RIVER BASIN FOR THE
TOURIZM DEVELOPMENT**

Flowing though the central and most assimilated area of the Armeninan Republic, the Hrazdan river ha a wital importance for the Armenian ecomomic. Its riverside area is characherized with comparatively mild climate and water afforested areas, and in separate part its distinguihed with mineral spring outlets which give us opportunity to tudy their tourizm-recreational potential. As a result of studie its been found out that in the northerm half of the Hrazdan riverside has been development and there is an opportunity to develop different tupes of tourizm, uch as recreationa, educationa., sport, business, extreme pilgrimade, agro and ecotourizm.

Key words: recreation, agrotourism, entertainment, tourizm, chids tourizm, recreational opportunities.

Ներածություն: Հրազդանի ավազանը հարուստ է ռեկրեացիոն ռեսուրսներով, սակայն դրանց օգտագործումը անբավարար է, անհրաժեշտ է բացահայտել և գնահատել ռեկրեացիոն կարողությունները, տալ դրանց օգտագործման նպատակային ուղիները:

Խնդրի լուծման համար Հրազդանի ավազանի ռեկրեացիոն կարողությունները դիտարկվել են Կոտայքի մարզի ռեսուրսակարողության ընդհանուր դաշտում, որը հնարավորություն է տվել մասնավորից տանելու դեպի ընդհանուրը, համալիրայինը:

Խնդրի դրվածքը: ՀՀ պետական - տնտեսական հեռանկարային ծրագրերում զբոսաշրջությունը հանդիսանում է զարգացման գերակա ուղղություն, ըստ որի էլ օրակարգի հարց է զբոսաշրջության բոլոր հնարավորությունների, որը թույլ կտա ավելի բարձր մակարդակի բացահայտումը, բարձրացնել ծրագրված աշխատանքները:

Հրազդանի ավազանի ռեկրեացիոն ռեսուրսի համալիրային գնահատականը կարող է օրինակ ծառայել մնացած տարածաշրջանների ներուժի գնահատման համար, անցում կատարելով տարածքայինից դեպի հանրապետականը:

Հրազդան գետը հանդիսանում է Հայաստանի Հանրապետության ջրային հզոր զարկերակներից մեկը: Այն ունի 141 կմ երկարություն: Սկիզբ է առնում Փոքր Սևանի հյուսիսարևմտյան հատվածից՝ ծովի մակարդակից 1897 մ բարձրությունից, հոսում հանրապետության կենտրոնական մասով՝ Արաքսավան գյուղից 4 կմ հարավ-արևելք, ծովի մակարդակից 825 մ բարձրության վրա, հայ-թուրքական սահմանին միախառնվում է Արաքսին: Հրազդանի անկումը կազմում է ավելի քան 1072 մ, թեքությունը՝ ավելի քան 7,6 մ/կմ, ջրահավաք ավազանը՝ 2560 կմ², միջին տարեկան ծախսը՝ 2,6 մ³/վրկ (դիտման կայանը՝ Մասիս), միջին տարեկան հոսքը՝ 0,82 մլրդ մ³: [2, 5, 9]

Հրազդանի վտակներից նշանավոր են աջակողմյան Մարմարիկը, Դալարը, Արագետը, իսկ ձախակողմյան՝ Գետառը: Հրազդանն ունի լճային սնում, որի պատճառով նրա հոսքի ռեժիմը կայուն է, իսկ ավազանում կարևոր դեր ունեն նաև ձնաանձրևային սնումը: Հրազդանի հոսքի ռեժիմը, բացի զարնանից (48,4 %), կայուն է (ձմեռը՝ 16,6 %, ամառը՝ 17, 2 %, աշունը՝ 17,8 %) [3, 208 էջ]: Ինչպես գիտենք, խորհրդային տարիների Հայաստանի տնտեսության արագ զարգացման համար անհրաժեշտ էր էլեկտրաէներգիա և ոռոգման ջուր: Այդ պատճառով Հրազդանի վրա կառուցվեց ջրէկ-ների կասկադ (թվով 6), և անցկացվեց ոռոգիչ ջրանցքներ (թվով 6), այդ թվում ՀՀ ամենաերկար՝ Արզնի-Շամիրամ ջրանցքը: Հրազդանի ջրերով են ոռոգվում շուրջ 45 հազար հա հողատեսքեր Արարատյան դաշտում և նրա եզրավորող սարահարթերում ու սարավանդներում: Գետի վրա կառուցված են երկու ջրամբարներ՝ Երևանյան՝ 4,8 մլն մ³ (Երևանի շրջագծում) և Ախպրակի կամ Ախպարա՝ 5,6 մլն մ³ (Հրազդան քաղաքի շրջագծում, 1780 մ բացարձակ բարձրության վրա) [3,11], [1,616], Մարմարիկի վրա, որոնք ունեն ոչ միայն ոռոգիչ, ջրակարգավորիչ, այլ նաև միկրոկլիմայաստեղծ, ռեկրեացիոն-զբոսաշրջային նշանակություն, որոնց հնարավորությունները դեռևս գրեթե չեն օգտագործվում: Հրազդանի հունը ռելիեֆային տեսակետից բաժանվում է երկու մասի՝ կիրճային և խորը ձորային ու հարթավայրային: Գետի ակունքից մինչև մայրաքաղաք՝ Երևանի հարավային հատվածը՝ Երևանյան լիճ, այսինքն՝ գետի երկարության կեսից ավելին՝ 85 կմ, հոսում է խորը ձորերով, կիրճերով՝ տեղ-տեղ լայնանալով, ստեղծելով բնության անձեռակերտ հուշարձաններ, որոնք ունեն զբոսաշրջային մեծ նշանակություն: Այդպիսին են քարային սյուները և սիմֆոնիաները Երևանի շրջագծում, Բջնիի, Վարսերի, Արզնու տարածքներում, ջրվազները՝ Երևանի, Արգելի տարածքներում, իսկ Մարմարիկի վրա՝ Փյունիկի տարածքում, Դալարի վրա՝ ակունքի շրջանից մինչև Ծաղկածոր:

Հրազդանը դուրս գալով Երևանյան ջրամբարից, մինչև Արաքսին միախառնվելը հոսում է հարթավայրով՝ Արարատյան դաշտով, որտեղ ավերը տեղ-տեղ եղեգնապատ են, հունը՝ գալարուն: Այստեղ Հրազդանն ամբողջությամբ կորցնում է իր զբոսաշրջային նշանակությունը: Գետի զբոսաշրջային ռեկրեացիոն նշանակությունը ավելի է մեծանում նրա ավազանում առկա հանքային աղբյուրների ելքերի շնորհիվ՝ Արզական-Բջնիի, Հանքավան-Մարմարիկի, Արզնու և այլն, որոնց շուրջ ստեղծվել են առողջարաններ ու հանգստյան տներ:

Հրազդանի ավազանի արևմտյան հատվածի լեռնաշղթաները և լեռնաբազուկները բավարար խոնավության առկայության շնորհիվ պատված են անտառներով՝ Ծաղկունյաց, Փամբակի և այլն, որոնք ունեն լավագույն պայմաններ հանգստի կազմակերպման համար: Այստեղ 2600-2700 մ-ից վեր տարածվում են ալպյան մարգագետիններն իրենց ծաղկազարդ գորգերով, որոնք ամառային հրաշալի հանգստավայրեր են և

աչքի են ընկնում սառնորակ աղբյուրների բազմաթիվ ելքերով, հատկապես Գոռգոչ գետակի (Մարմարիկի աջակողմյան վտակ) ակունքների մոտ:

Հրազդան գետի ավազանն աչքի է ընկնում պատմամշակութային արժեքներով, որոնք նույնպես խթանում են տարածաշրջանի զբոսաշրջության և ռեկրեացիայի զարգացմանը: Այստեղ են ծնվել հանրահայտ Օրբելի եղբայրները (Ծաղկաձոր) և հայ նոր գրականության հիմնադիր Խ.Աբովյանը (Քանաքեռ, այժմ՝ Երևան), բացվել են մայրաքաղաքում գործող բազմաթիվ տուն-թանգարանները, պատմության, մասնագիտական թանգարանները, պատկերասրահները, թատրոններն ու մշակույթի պալատները, հուշարձաններն ու հուշահամալիրները:

Հրազդանի ավազանի անբաժան մասն են կազմում նրա շրջակայքում կառուցված պատմամշակութային հուշարձանները՝ Դմաշենի եկեղեցին (12-13-րդ դդ) և խաչքարերը (13-րդ դ.), Մակարավանքը (10-13 –րդ դդ.), Մեղրաձորի եկեղեցին (13-րդ դ.), Ծաղկաձորի Կեչառիս վանական համալիրը (11-13-րդ դդ., Կոտայքի մարզի հոգևոր թեմի նստավայրը), Բջնիի հուշարձանախումբը (5-13-րդ դդ.), Մայրավանքը (10-13-րդ դդ.), Նեղուց Ս. Աստվածածին վանքը (11-13-րդ դդ. Արզական), Երևանի, Աբովյանի, Մասիսի հին և նոր եկեղեցական կառույցները, այդ թվում՝ ռուսականուղղափառ, հրեական (սինագոգա), պարսկական (Կապույտ մզկիթ) և այլն [1,584-654]:

Հրազդան գետի ավազանի զբոսաշրջային - ռեկրեացիոն ներուժի հնարավորությունների շարքում կարևորվում են ավանդույթները, խոհանոցը, գյուղատնտեսության մասնագիտացումը, որոնք կարող են խթան հանդիսանալ ագրոտուրիզմի զարգացման համար: Չափազանց մեծ է մայրաքաղաք Երևանի գետն ավազանի զբոսաշրջային հնարավորությունների գնահատման մեջ:

Կառավարության կողմից առաջարկված զբոսաշրջային տարբեր ձևերին վերաբերող ծրագրերի փաթեթներում ընդգրկված է նաև Կոտայքի մարզը, որի զբոսաշրջային և ռեկրեացիոն մեծ հնարավորություններին տիրում են Հրազդան և Ազատ գետերի ավազանները և Երևան քաղաքը: Զբոսաշրջության և ռեկրեացիայի զարգացմանը, այդ թվում առողջարանային տուրիզմին, նպաստում են ավազանում գործող առողջարաններն ու պանսիոնատները, հյուրանոցներն ու հանգստյան տները, սպորտային բազան և երեխաների հանգստի ճամբարները, ռեստորաններն ու ռեստորանահյուրանոցային համալիրները, ժամանցի ու առևտրի ժամանակակից սրահները և այլն:

Սեփական որոշակի ուսումնասիրությունների և զբոսաշրջության հոսքերով զբաղվող փորձագետների տվյալների հիման վրա փորձ է արվել ներկայացնելու Հրազդան գետի ավազանի զբոսաշրջության կառուցվածքն առանց մայրաքաղաք Երևանի ցուցանիշների:

Աղյուսակ 1

Հրագրան գետի ավազանի զբոսաշրջության կառուցվածքը

Զբոսաշրջության տեսակը	Զբոսաշրջիկներ ի կամ հանգս- տացողների թվա- քանակը (մարդ)	Տեսակարար կշիռը ընդհանուրի մեջ (%)
Բուժ առողջարարական	37.500	12,3
Մշակութային-ճանաչողական	77800*	25,5
Սպորտային տուրիզմ	23300*	7,6
Ուխտագնացության և հոգևոր այցելության	8600*	2,8
Գործարար	1800	0,6
Հանգստյան	112000	36,8
Մանկական	13000	4,3
Ագրոզբոսաշրջության	850	0,3
Այլ տեսակներ	30.000	0,3
Ընդամենը	304.850	9,8

• Աղյուսակը կազմելու համար հիմք են հանդիսացել armstat.am-ի kotayk.mtd.am-ի տվյալները:

Ուսումնասիրության արդյունքում Հրագրան գետի ավազանում կատարել ենք զբոսաշրջության և ռեկրեացիայի օջախների դասակարգումը ըստ զբոսաշրջության ձևերի գերակայության, և ստացվել է հետևյալ պատկերը:

Աղյուսակ 2

Զբոսաշրջության տեսակները՝ ըստ օջախների

Զբոսաշրջության և ռեկրեացիայի օջախներ	Զբոսաշրջության և ռեկրեացիայի տեսակները
Հանքավան	Առողջարարական և հանգստյան
Մարմարիկի հովիտ	Մանկական, հանգստյան, ճանաչողական
Աղավնաձոր և Մեղրաձոր	Հանգստյան, ճանաչողական
Արզական-Աղվերան	Հանգստյան, գործարար
Ծաղկաձոր	Սպորտային, գործարար, հանգստյան, ուխտանգացության
Արզնի	Առողջարարական

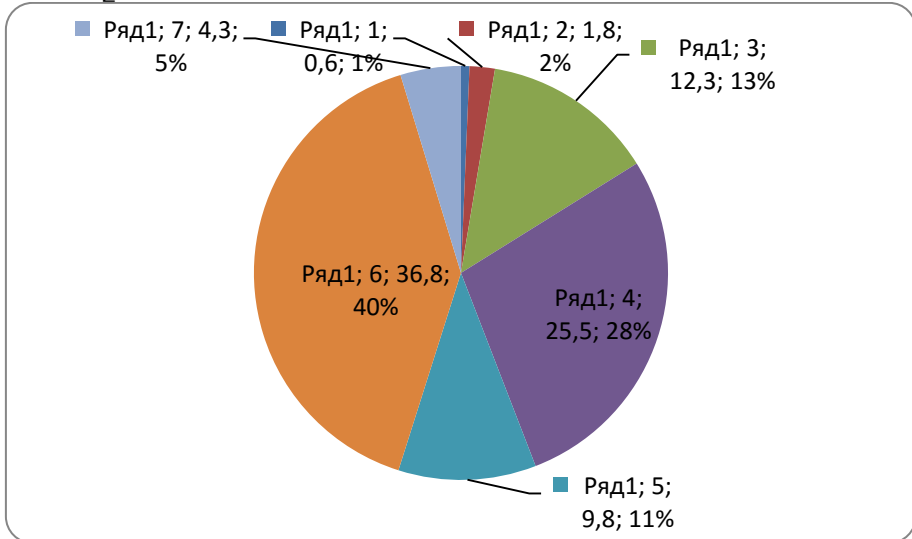
Հրագրանի ավազանում ագրոզբոսաշրջության օջախներ սկսել են ձևավորվել և դրանք տարածված են գետի ակունքից մինչև Երևան: Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ մի շարք բնակավայրերում 2-ից մինչև 10 տնտեսություններ (Վարսեր, Քաղսի, Բջնի, Արզական, Ալափարս, Քարաշամբ, Արգել, Արզնի) զբաղվում են ագրոզբոսաշրջությամբ և իրենց հարկի տակ են ընդունում ոչ միայն հայաստանցի, այլ նաև օտարերկրյա զբոսաշրջիկների:

Հաշվումները ցույց են տվել, որ Հրագրան գետի ավազանի զբոսաշրջային ու ռեկրեացիոն ներուժի գնահատման ցուցանիշներն ըստ տեսակների ունեցել են հետևյալ պատկերը. հանգիստ (ռեկրեացիա)՝ 48 %, 48

առողջարարական՝ 21 %, սպորտային՝ 11 %, մանկական հանգիստ՝ 10 %, ուխտագնացություն (հոգևոր)՝ 5 %, գործարար՝ 2 %, այլ տեսակներ՝ 3 %: Ագրոտուրիզմի վերաբերյալ տվյալները բացակայում են:

Գծապատկեր 1

Հրազդան գետի ավազանի զբոսաշրջային -ռեկրեացիոն ներուժի գնահատումը

Հրազդան գետի ավազանի զբոսաշրջային ռեկրեացիոն հնարավորությունների շարքում կարևոր տեղ են զբաղեցնում սպասարկման ենթակառուցվածքները՝ կուլտուր-մշակութային, առևտրային, ժամանցային, հանգստյան գոտիներ, տրանսպորտային և այլն:

Ավազանի որոշ բնակավայրերում ստեղծված են թանգարաններ, մշակույթի տներ ու պալատներ, պետական թատրոն: Ավազանի միակ պետական դրամատիկական թատրոնը Հրազդան քաղաքում է, որը վերջին տարիներին չի գործում: Ուսումնասիրվող տարածքում գործում են երեք թանգարաններ, որիցից մեկը՝ երկրագիտական, իսկ երկուսը՝ պատմական:

Հրազդան գետի ավազանի առողջարանային տուրիզմի վերը նշված հանքային ջրերի առկայությունը նպաստում է նաև ագրոտուրիզմի զարգացմանը:

Ագրոտուրիզմի զարգացման գործում կարևոր դեր ունի հայկական ավանդական խոհանոցը: Այսօր յուրաքանչյուր հայ ընտանիք կարող է ազգային խոհանոցին մասնակից դարձնել այցելուներին: Այն, համադրվելով մեր ազգային հյուրընկալության և հյուրասիրության հետ, անջնջելի տպավորություն և կրկին այցելելու ցանկություն կարող է առաջացնել: Այդպիսի փորձեր են արվում Արզական (պտղաբուծություն, պահածոների զարգացում, օդու թորում, խոհանոց), Արզնի (խաղողագործություն, պտղաբուծություն, թռչնաբուծություն, խոհանոց, հատկապես նաև ասորական խոհանոց և հյուրասիրություն), Քարաշամբ (պտղաբուծություն),

Սուլակ և Քաղսի (հյուրընկալություն և հյուրասիրություն ավանդական խոհանոցի բոլոր տարրերով) [4, 292]:

Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը զբոսաշրջության զարգացման ծրագրում առանձնակի ուշադրություն է դարձնում ռեկրեացիային և ագրոզբոսաշրջությանը, որտեղ կարևորվում են միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը, անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների զարգացումը և զբոսաշրջության կառավարման ժամանակակից համակարգի ներդրումը:

Վերջին տասնամյակում իրականացնում են զգալի, ակնառու աշխատանքներ: Պատմական, իսկ երբեմն էլ բնական հուշարձանների մոտ տեղադրվում են բազմալեզու տեղեկատվական ցուցանակներ, աստիճանաբար վերանորոգվում են հուշարձաններին մոտեցող ճանապարհները, բարեկարգվում են հուշարձանները և դրանց շրջակայքը, տեղադրվում են հանգստի տաղավարներ, հուշանվերների վաճառքի կրպակներ, սանհանգույցներ:

Եզրակացություններ: Հայաստանի Հանրապետությունն ունի զբոսաշրջության, այդ թվում ռեկրեացիայի զարգացման համար անհրաժեշտ ներուժ և համապատասխան ներդրումների պայմաններում հնարավոր է ստեղծել ռեկրեացիոն ինդուստրիայի և միջազգային զբոսաշրջության բարդ զարգացած համակարգ, որը խթան կհանդիսանա Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման համար:

Գրականություն

1. Ավետիսյան Ս.Ս., Գրիգորյան Վ.Վ., Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի տեղեկատու, Երևան, 2018, 1056 էջ:
2. ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով, 2018 թ., Երևան, 2018, 318 էջ:
3. Բաղդասարյան Ա.Բ. և ուրիշներ, Հայկական ՍՍՀ ֆիզիկական աշխարհագրություն, Երևան, 1971, 470 էջ:
4. Գրիգորյան Վ.Վ., Ոսկանյան Ա.Ե., Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական աշխարհագրություն, Երևան, Մեկնարկ, 2016, 334 էջ:
5. Armstat.am ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, սոցիալ-տնտեսական բաժին, 2018:
6. Kotayk.mtd.am Զարգացման ծրագրերի, զբոսաշրջության և վերլուծության բաժին, 2018:

Հոդվածը տպագրության է նրաշխարհում խմբագրական կոլեգիայի անդամ, աշխ.գ.դ. Ա.Ռ. Ավագյանը: